

Király Péter, A nyelvkeveredés A magyarországi szláv nyelvjárások tanulságai

Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 7.
Nyíregyháza, 2001. 249 lap

1. A nyelvkeveredés kutatása különösen időszerű téma a Kárpát-medencében, ahol évszázadokon át különböző népek éltek egymás mellett, és nyelvük kölcsönösen hatott egymásra. A nyelvi kölcsönhatás vizsgálatában kiemelkedő szerepe van a szláv—magyar kapcsolatoknak, hiszen a magyarság a honfoglalástól napjainkig különféle szláv népekkel került kontaktusba, amelynek nyelvi következményei a mindennapi élet teljes területére kiterjednek. A kutatott témakörön belül is kiemelkedő jelentőségűek azok a közvetlen érintkezések, areális kapcsolatok, amelyek egy-egy szűkebb régióban realizálódtak a közvetlen nyelvjárási érintkezés kapcsán. Sajátos helyzetünkönél fogva a magyar nyelvterületen nem kizárólag csak a szláv—magyar interferencia érdemel figyelmet, de hasonlóan fontos a szláv—szláv kapcsolatok földterítése is: annak vizsgálata, hogy az itt megtelepült szláv népcsoportok hogyan hatottak egymásra, hogyan alakították egymás nyelvét, nyelvjárását. Szép példa erre KIRÁLY PÉTER most megjelent, gazdag példaanyaggal alátámasztott monográfiája.

UDVARI ISTVÁN racionálisan megfogalmazott előszava szinte minden lényegeset elmond a könyvről. Többek között azt, hogy a nyelvkeveredés tényét elsősorban egy keletiszlovák—ruszin átmeneti nyelvjárás adatainak elemzésével mutatja be, négy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település, Végardó, Abaújszolnok, Rakaca és Abod lakosságának nyelvhasználata alapján. Ez a kimerítően gazdag elemzés alkotja a könyv mintegy háromnegyed részét (7—181). Foglalkozik még a továbbiakban az egyetlen magyarországi lengyel település, Derenk nyelvjárásával (182—8), Sári (189—94) és Tótkomlós (195—201) szlovák nyelvjárásával, továbbá kisebb terjedelemben, csak mintegy érintőlegesen a magyarországi délszláv (szerb, horvát és szlovén) nyelvjárásokkal (202—6).

A bevezetőben Király Péter röviden összefoglalja a Magyarország területén található nem magyar nyelvjárások kutatásának történetét 1856-tól napjainkig. Ennek a folyamatnak része a jelen kötet is, amelynek anyagát a szerző 1973-ban nyújtotta be a Tudományos Minősítő Bizottsághoz, és elnyerte vele a nyelvtudományok doktora címet. Tehát több mint negyed évszázad telt el a könyv megírása és megjelenése között, ez a tény azonban mit sem változtat a téma és a kutatási eredmények aktualitásán.

2. Alapállásként rögzíti a szerző azt az általánosnak nevezhető véleményt, hogy a magyarországi szláv nyelvjárások nem a honfoglalás előtti szláv népek nyelvét őrzik, hanem azokét, akik a későbbi évszázadok folyamán telepedtek meg jelenlegi helyükön. A keletiszlovák és kárpátukrán (lemák) átmeneti nyelvjárás kialakulásához tehát elengedhetetlenül szükséges a szóban forgó négy település történetének áttekintése, mert „e nyelvjárás kialakulását és jelenlegi állapotát csak akkor lehet teljes egészében megérteni, ha e nyelvjárást a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a népesség betelepülésének történetével” (8). Az eddigi szakirodalom és saját levéltári forrásai alapján arra keresi a választ, hogy mikor történt ez a betelepítés, és honnan jöttek az új lakók az elnéptelenedett falvakba. Végardó lakossága például a Rákóczi-szabadságharc idején vált földönfutóvá, és a XVIII. század elejétől fokozatosan települt be különböző vidékekről származó magyar, keletiszlovák és rutén jövevényekkel. A többi községről is megállapítható, hogy az eredeti lakosság mindenütt elpusztult, és több hullámban töltődtek föl új telepésekkel az 1700-as évek elejétől.

A településtörténet mellett rendkívül tanulságos az összeírások és az anyakönyvek névanyaga is. A családnevekkel kapcsolatban nemcsak a nevek eredetét kutatja, hanem az egyes családok származásának helyét is, keresve a választ arra, hogy a betelepítés honnan, mely területekről tör-

ténhetett. Végardó esetében például 1664-től számos levéltári forrás, összeírás és anyakönyv névanyagát elemzi, amelyekből kitűnik, hogy magyar, szláv és bizonytalan eredetű nevek többnyire vegyesen fordulnak elő. A régebbi összeírásokban azonban a magyar családnevek vannak többségben, és a biztosan szlováknak vagy ukránnak minősíthetők csak később tűnnek fel. A szlávon belül a szlovák nevek száma valamivel magasabb, mint az ukránoké (23).

A családnevekhez hasonlóan izgalmas kérdés az is, hogy a település határrésznevei, dűlőnevei milyen eredetűek. A történeti adatok a végardói görögkatolikus parókián őrzött egyházi földek összeírását tartalmazó latin nyelvű bejegyzésből, valamint az OSzK Térképtárából és Pesty Frigyes Helységnévtárából származnak, a későbbiek pedig a szerző saját helyszíni kiszállásai alkalmával gyűjtötte 1962-ben. Csak sajnálhatjuk, hogy az 1970-es évek elején még nem állt rendelkezésünkre erről a területről jelenkori földrajzinévgyűjtés, mert akkor annak tanulságait is be lehetett volna építeni a vizsgálatba. Azóta megjelent BALASSA IVÁN—KOVÁTS DÁNIEL összeállításában a „Sáropatak határának helynevei” című kiadvány (Sáropatak, 1997.), amely Végardó határrészneveit is magába foglalja. Érdekes összevetni Király Péter adatait a jelenkori gyűjtéssel, azokat, amelyek mindkét helyen előfordulnak:

K(IRÁLY) P(ÉTER): *Somlyód* (1800 körül), *Šoml'ou* (1962/66) > B(ALASSA) — K(OVÁTS): *Somlyód*, *Somlyód alja*, *Somlyód-dűlő*, *Somlyódi-tábla*; KP: *Butykó* (1800 körül), *But'kou* (1962/66) > BK: *Butykó*; KP: *Gyapos* (1800 körül) > BK *Gyapos*; KP: *Na mocsidloh* (1800 körül) > BK: *Mocsár-földek*, *Mocsolya*, *Mocsolya-füzes*, *Mocsolya-tó*; KP: *Na pazsityi* (1800 körül), *Ot pažici* (1962/66) > BK: *Pázsitos-földek*; KP: *Kira* (1962/66) > BK: *Kőre*, *Nagy-Kőre*; KP: *Hidegvőd* (1962/66) > BK: *Hideg-völgy*, *Kis-Hideg-völgy*, *Nagy-Hideg-völgy*; KP: *Halasek* (1962/66) > BK: *Halász-szög*, *Halász-szög-rét*; KP: *Bereg*, *u Beregu* (1962/66) > BK: *Berek-hát*, *Berek-víztároló*, *Ó-Berek*; KP: *Galamboš* (1962/66) > BK: *Galambos*, *Galambos alja*; KP: *Mali nilaši* (1962/66) > BK: *Nagy-nyilas*, *Második nyilas*; KP: *Lapa* (1962/66) > BK: *Lapis-tó*; KP: *Kerekča* (1962/66) > BK: *Kerek-erdő* >; KP: *Hosszú föld* (1962/66) > BK: *Hosszú-földek*, *Hosszú-rét*, *Hosszú-tó*; KP: *Sós tó* (1962/66) > BK: *Sós-tó*, *Sós-tói-bánya*, KP: *Rétek* (1962/66) > BK: *Ardói urbarialis rétek*, *Falu rétje*, *Felső-rét* (KP 55—6, BK i. m. 281).

Az összevetésből kiderül, hogy gyakori a párhuzamos névadás, továbbá ugyanazt a nevet magyarok és nem magyarok is használják.

Viszonylag részletesen foglalkozik a szerző az egyházi szláv nyelv szerepével és hatásával a helyi nyelvjárással (64—71). A tárgyalt községek lakói görögkatolikusok. Ebben a fejezetben arra keresi a választ, hogy milyen nyelven tartották az istentiszteleteket, milyen nyelven tanítottak az iskolákban, és milyen vallásos könyveket használtak. Különös kettősség mutatkozik a hatás mértékét illetően. Egyrészt a szláv nyelv megőrzésének irányába hatott az a tény, hogy a templomokban és az iskolákban saját nyelvükön hallották szólni szellemi vezetőiket, másrészt viszont nem érezhető számottevően a helyi nyelvjárásban az egyházi nyelvből fakadó irodalmi nyelvi hatás.

A könyv legterjedelmesebb fejezete a kárpátukrán — kelet-szlovák átmeneti nyelvjárás jellemzése (73—181). Részletesen tárgyalja az érintett négy község legfontosabb hangtani jelenségeit, nagy mennyiségű adatot sorakoztat föl az előfordulások bizonyítására. Az alakokban a főnevek, melléknevek, névmások, igék ragozásának eseteit tárgyalja. Ugyancsak gazdag példatár mutatja be a tájnyelvi szóképzést. Fontosabb témakörök: a család, étkezés, konyhaedények, az ember szokásai, ruházkodás, a ház és berendezése, falusi foglalkozások, gazdasági eszközök, termények, háziállatok. Rövid szövegmutatványokat is közöl, nagyobb részben prózai, kisebb részben verses és énekszövegeket.

Hasonló módszerrel tárgyalja a magyarországi lengyel, szlovák és délszláv községek nyelvjárását is. A derenki lengyel nyelvjárást például erős szlovák hatás jellemzi, olyan mértékű, hogy szinte már átmeneti nyelvjárástípusnak minősíthető. Hasonló nyelvkeveredés figyelhető meg a tótkomlói szlovákoknál. Keveredés útján jöttek létre a Magyarországon található szerb és horvát nyelvjárások is, hiszen ez a két népcsoport — a muraközi horvátok kivételével — sem tekinthető

a VI—VII. századi délszlávok utódainak, mert őseik kisebb-nagyobb csoportokban a XVI. és a XVII. század folyamán költöztek Magyarországra (202). A szlovének (vendek) nyelvjárásával kapcsolatban még további kutatásokat tart szükségesnek a szerző, de az eddigi vizsgálatok alapján valószínűnek tartja, hogy ők sem őslakók a jelenlegi helyükön, hanem a XII. század végén, a szentgotthárdi cisztercita monostor megalapítása után települtek be (205).

A könyvben tárgyaltakból az általános tanulságokat maga a szerző foglalja össze. Egyetértünk vele, hogy „tisza” nyelvjárások valójában nincsenek. Ez a megállapítás érvényes nemcsak a keveredésnek kitett nyelvek esetére, hanem a magyarországi magyar nyelvjárásokra is, hiszen közismert, hogy az utóbbi évtizedekben a sztenderd magyar köznyelv erősen befolyásolta és befolyásolja az egynyelvű területeken élők nyelvhasználatát is. A kisebbségek nyelvét tárgyalva természetesen nem hagyható ki a kétnyelvűség vagy a többnyelvűség kérdése sem, amely erős hatással van az anyanyelv használatára.

3. A továbbiakban még néhány elvi és apróbb technikai jellegű megjegyzést szeretnék tenni.

Többször is előfordul, különösen a könyv elején, a tárgyalt tájnyelvi változatokkal kapcsolatban a *nyelvjárástípus* megnevezés (6, 7). A magyar dialektológiai irodalomban a tipológiai szemléletmód következményeként, nagyjából IMRE SAMU szintézise (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971.) révén terjedt el ez a szakkifejezés. Manapság a legnagyobb egységek megnevezésére

a *nyelvjárási régió* használatos, ezen belül az Imre Samu-féle típusokat *nyelvjárási csoport*-nak nevezzük (I. Magyar dialektológia. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Kiadó, Bp., 2001.). Ha viszont figyelembe vesszük, hogy Király Péter könyvének kézírata is lényegében Imre Samuéval egyidőben keletkezett, az 1970-es évek elején, akkor érhető ez a párhuzam. Ennek ellenére azonban Király Péternél ma is indokoltnak tartom a *nyelvjárástípus* elnevezés használatát, mert az általa tárgyalt szláv nyelvjárások nem régióként különülnek el, hanem sokkal inkább tipológiai alapon lehet köztük különbséget tenni. (Lásd még: BALOGH LAJOS, A magyar nyelvjárások osztályozása. III. Dialektológiai Szimpozium. Szombathely, 1998. 94—101).

Ilyen hatalmas adattár kezelését nagymértékben elősegítené egy szómutató. Manapság, a számítógépes szövegszerkesztés idején nem okozott volna gondot a tárgyalt nyelvi adatok betűrendbe szedése. Igaz, a terjedelmet és ezzel együtt a kiadás költségeit is megnövelte volna ez a többletmunka, ennek ellenére még utólag is megérné valami hasonló segédeszköz összeállításán gondolkodni.

A nyelvjárási jelenségeket bemutató részben előbb sorszámozva közli az adattípusokat, majd később *ad...* hivatkozással fűz hozzá megjegyzéseket. Talán áttekinthetőbb lenne, ha a megjegyzéseket rögtön az adatok után olvashatnánk.

A ru. rövidítés feloldása nem szerepel a 237—8. lapon található jegyzékben, csak a *r = ruszin*. Ennek oka valószínűleg abban a rövid megjegyzésben keresendő, amely a 63. lapon olvasható: „A T. Olvasónak feltűnhetett az *ukrán* népmegnevezés sokszínűsége (*ukrán, kárpátukrán, rutén, ruszin, lemák*), ennek magyarázata abban van, hogy az idézett forrásokban használt népmegnevezésekhez is kellett igazodnom.”

4. Király Péter könyve hatalmas adattár, és egyúttal fontos elméleti kérdéseket is tárgyaló monográfia, amely nemcsak a szlavistáknak szól, hanem jelentős előrelépés a nyelvi kölcsönhatás, az areális nyelvi kapcsolatok kérdéskörében, de más tudományterületek, például a történettudomány, a kisebbségkutatás is sokat profitálhatnak belőle. Eredményei azért megbízhatóak, mert nem hipotéziseket állít fel, hanem mindig rendkívül gazdag adatbázisra támaszkodva vonja le a következtetéseket. Kár, hogy egy ilyen kiváló mű csak évtizedekkel a megírása után került nyilvánosságra.